

İNTOBA

JHSSA

Meltem YILDIZ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Ankara / Türkiye

mltmyldz36@gmail.com

DOI: [10.5281/zenodo.6481047](https://doi.org/10.5281/zenodo.6481047)

ORCID: 0000-0002-9685-2077

ISSN: 2791-6766

Eser Geçmişi / Article Past:

Başvuru Tarihi

Kabul Tarihi

Applied

Accepted

15/08/2021

24/08/2021

Derleme Makale

Review Article

ESKİ TÜRK TOPLULUKLARINDA YER-SU İNANCININ DESTAN VE HİKÂYELERE YANSIMALARI

Özet

Tarih boyunca çok geniş coğrafyalara yayılarak birçok dinle tanışan eski Türkler, etkileşim ve tanışmalara rağmen kendi kültür ve inançlarının temelini, ilk halini korumuşlardır. Eski Türklerin inanç sisteminin temelinde Gök Tanrı vardı. Ayrıca Gök Tanrı inancının yanında gökyüzünde başka tanrı-ruhlar olduğuna inanmışlardır. Eski Türkler, bu anlayışın bir sonucu olarak koruyucu ruhlar olarak gördükleri tabiat ruhlarına ayrı bir önem göstermişlerdir. Özellikle güneş, ay, yıldızlar, dağ, orman, ağaç, yer-su, taş, kaya, ateş ve atalar kültü Türkler için önemli kültürlerdir. Bu kültürlerin kutsallığına inanmış ve kurbanlar sunmuşlardır.

Eski Türkler tabiata karşı gözlemlerinin bir sonucu olarak birtakım varlıkları kendilerinden güçlü ve ulu görmüşlerdir. Bu varlıkların ise bazı gizli güçlerinin olduğuna inanılmaktaydı. Bu tabiat ruhlarını, düşünce dünyalarında kadim “yer-su”lar olarak ifade etmişlerdir. Yer-Su ruhları, Türkler için üzerinde yaşadıkları yeri koruyan ruhlar topluluğuydu. Zamanla bu düşünce kendi içinde bir gelişim göstererek kutsal “vatan” anlayışına dönüşmüştür. Vatan kültürüne dönüşen yer-su inancına göre hâkim olunan ve korunan yer-sular bir sonraki hedef için yani mücadelenin başlangıç noktasıydı. Bu sebeple kutsiyet hissettikleri bu ruhlar kişileştirilmiştir ve yeryüzünde bazı olayları düzenlediklerine, onlardan sorumlu olduklarına inanmışlardı. Eski Türkler için efsane, gelenek-görenek ve mitolojilere bakıldığında Türk halklarının düşüncesinde yer-su inancının ya da kültürünün son derece önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. İslam öncesi Türk kültüründe var olmak suretiyle büyük bir önem ve kutsallık taşıyıp saygı gören yer-su inanışları, daha sonraki dönemlere de yansiyarak farklı biçimlerde varlığını korumuştur. Bu bağlamda eski Türk inançları arasında büyük bir saygıya sahip olan yer-su kültürünün önemi ve detayları incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Türkler, Türk halkları, Yer-Su, kutsal vatan, ateş kültü, su kültü, destanlar, mitolojik hikâyeler.

ATIF: YILDIZ, Meltem, “Eski Türk Topluluklarında Yer-Su İnançının Destan ve Hikâyelere Yansımaları”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Akademi Dergisi*, 1/2 (Aralık 2021), ss. (226-239)

CITE: YILDIZ, Meltem, “Reflections of Land-Water Belief in the Epic And Stories in Old Turkish Societies”, *Journal of Humanities and Social Sciences Academy*, 1/2 (December 2021), pp. (226-239)

REFLECTIONS OF LAND-WATER BELIEF IN THE EPIC AND STORIES IN OLD TURKISH SOCIETIES

Abstract

The old Turks, who have spread to a wide range of geographies and have met many religions throughout history, have preserved the foundation of their own culture and beliefs, despite their interaction and acquaintance. Sky God was the basis of the belief systems at the old Turkish Society. They also believed that there were other gods-spirits in the sky besides the belief in the Sky God. As a result of this understanding, the old Turks paid special attention to the natural spirits they saw as protective spirits. Especially the sun, moon, stars, mountain, forest, tree, land-water, stone, rock, fire and ancestors cult are important cults for Turks. They believed in the sanctity of these cults and presented victims.

As a result of their observations against the nature, the old Turks saw some beings strong and great from them. These beings were believed to have some hidden powers. They expressed these natural spirits as archaic Land-Water in their world of thought. Land-water spirits were a community of spirits that protected the place they lived on for the Turks. In time, this thought developed in itself and became a ‘‘holy land’’ conception.

According to the belief land-water that turned into a cult of holy land, dominated and protected land-water, was the starting point of the struggle for the next goal. For this reason, these spirits that they felt blessed were personified and believed that they organized some events on earth and were responsible for them. Looking at the legends, traditions and mythologies of the old Turks, it turns out that land-water belief or cult is extremely important in the thinking of Turkish peoples. The land-water beliefs, which were of great importance and being respected by being present in the pre-Islamic Turkish culture, continued to exist in different forms by reflecting on the later periods. In this context, the importance and details of the Land-Water cult, which has great respect among the old Turkish beliefs, will be examined.

Keywords: Turks, Turkish peoples, Land-Water, holy land, cult of fire, cult of water, epics, mythological stories.

1. Giriş

Farklı coğrafyalarda farklı kültürlere sahip insanlar ve toplumlar, ait oldukları kültür sınırları içerisinde veya diğer toplumlarla girdikleri etkileşim sonucunda düşünce dünyalarını geliştirmişlerdir. Buna bağlı olarak da geliştirdikleri ve benimsedikleri düşünce sistemlerini hayatlarına dâhil etmişlerdir. Türkler de ilkçağlardan itibaren kendilerine özgü bir düşünce yapısı oluşturmuşlar ve bu çerçevede geleneksel Türk dininin doğmasını sağlamışlardır. Tarih boyunca çok geniş coğrafyalara yayılarak birçok dinle tanışan Türkler, bu etkileşim ve tanışmalara rağmen kendi kültür ve inançlarının temelini, ilk halini korumuşlardır.¹ Bunun en belirgin örneği Türklerin, kadim inancı olan Gök Tanrı inancını İslamiyet’e kadar sürdürmüş olmalarıdır. Gök Tanrı temelli bir inanç sistemi geliştiren eski Türkler, Gök Tanrı’ya inanırken onu herhangi bir varlığa veya şekle benzetmemiş, herhangi bir biçim verme uğraşına girmemişlerdir. Bu nedenle Gök Tanrı’yı her varlığın yaratıcısı ve idarecisi olarak görmüşlerdir. Ayrıca onun toplumsal hayatı düzenlediğine, hükümdarlara kut verdiğiğine inanmışlardır. Bu sebeple Türk hükümdarlarının meşruluğunun kaynağı Tanrı’ydı ve ‘‘Yüce Varlık’’ olarak

¹ Abdülkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1976), 1.

görülmekteydi. Eski Türkler, Gök Tanrı inancı dışında, tabiat güçlerini de inanç sistemlerine dâhil etmişler ve bu doğrultuda tabiat kuvvetlerine verdikleri önem neticesinde birtakım kültler oluşturmuşlardır. Özellikle güneş, ay, yıldızlar, dağ, orman, ağaç, yer-su, taş, kaya, ateş ve atalar kültü Türkler için önemli kültlerdir. Bu kültlerin kutsallığına inanmış ve kurbanlar sunmuşlardır. Eski Türkler tabiata karşı gözlemlerinin bir sonucu olarak bir takım varlıkları kendilerinden güçlü ve ulu görmüşlerdir. Bu varlıkların ise bazı gizli güçlerinin olduğuna inanılmaktaydı. Ayrıca bunlar doğada var olan varlıklar olmalarının yanı sıra bir ruha sahip olan varlıklardı. Yeryüzünde gördükleri bu ruha sahip varlıklar dışında gökyüzünü de takip etmiş ve karşılaştıkları gök olaylarından ruh-tanrı adını verdiklerini kavramlar oluşturmuşlardır. Burada önemli olan nokta ise eski Türkler gördükleri bu varlıkların, şekillerine değil bunların sahip olduğuna inandıkları güçlere karşı kutsallık hissetmişlerdir. Eski Türkler doğadaki bu gizli güçler arasında özellikle Yer-Su anlayışına büyük önem vermiş, kutsallaştırılmış ve maddi varlığın ötesinde bir ruha sahip olduklarını kabul etmişlerdir. Yerin yanında suyun da kutsal olduğu yönündeki inancın ortaya çıkmasındaki etkenlerin başında günlük hayattaki önemi etkili olmuştur. Türkistan halklarında ve kavimlerinde de suyun dikkatli kullanılması ile ilgili bazı yasaklar ve sınırlandırılmış uygulamalar da bu sebeple ortaya çıkmıştır.² Eski Türklerin inançlarında ve kültüründe mevcut olan Yer-Su inanışları daha sonraki dönemlere aktarılarak İslamiyet'in kabulünden sonra da varlığını sürdürmüştür. Bu inanışların bir kısmı esas fonksiyonlarını kaybederek şekli harekete ve davranışlara dönüşmüş, bir kısmı yeni dinin yani İslamiyet'in uygulamaları içinde gizlenerek devamlılığını korumuştur.³

Türk tarihine dair bildiğimiz ilk Türkçe bütüncül yazılı kaynaklar olma özelliği taşıyan Yenisey ve Orhun Kitabeleri, eski Türklerin yaşamına dair birçok bilgi veriyor olmasına rağmen geleneksel Türk inanç sistemi hakkında yeterince bilgiye ulaşamıyoruz. Buna rağmen bahsi geçen kaynakların bazı satırlarında Türk dini sistemine ait "Tanrı, İduk, Yer-Su" terimlerinin geçmesi bakımından bu eserler son derece önemlidir.

2. Yer-Su (Orta Dünya) İnancı

Eski Türklerdeki doğa inançları incelendiğinde ortaya çıkan noktalardan biri dünyayı nasıl algıladıklarınıdır. Eski Türkler üç katmandan oluşan bir dünya düşüncesine sahiptiler. Bunlardan ilk gökyüzü, yani Gök Tanrı'nın ve diğer ruh-tanrıların olduğu katmandır. İkincisi kutsal Yer-Su adını verdikleri ruhların olduğu üzerinde yaşanan Orta Dünya kısmıdır. Üçüncüsü ise yeraltında kötü ruhların ve varlıkların olduğu kısımdır. Eski Türklerin günlük yaşamında büyük ölçüde yer alan Yer-Su kavramları ilk yazılı Türkçe kaynaklara da yansyarak "ıduk Yer-Sub" yani kadim Yer-Su şeklinde yer bulmuştur. Aynı inanışa "Yir-Suv" şeklinde Uygurlarda da rastlanılmaktadır.⁴ Yer-Su'lar "ıduk" yani kutsal sayılmaktadır. Geleneksel Türk dini içerisinde yer alan Yer-Su inancı ve eski Türklerin hayat şartları düşünüldüğünde aradaki bağ tam olarak anlaşılammış olsa da Yer-Su inancı kendisini yaşamın her alanında açıkça göstermiştir. Doğadaki varlıklara verilen kutsiyetle oluşan yer-su inançları Türklerin yaşadığı coğrafyalarda en eski çağlarda ortaya çıkarak şekillenmiş ve bir kültür haline gelmiştir. Kültürün bir parçası haline gelen Yer-Su inançları Türklerin kurduğu devletler ile birlikte "kutsal vatan kültü" kavramına dönüşmüştür. Göktürk Devleti dönemine ait Orhun Kitabeleri'ne bakıldığında Yer-Su ruhları ve ilahlarının etkisi dikkat çekicidir:

²Atıla Türkyılmaz, 'İslamiyet Öncesi Türklerde Su Kültü ve Günümüze Yansımaları', *Bilim ve Kültür-Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, Sayı; 04, (Aralık 2013): 83-100.

³Ahmet Yaşar Ocak, Bektaşî *Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983), 36.

⁴ M. A. Seyidov, 'Eski Türk Kitabelerinde Yer-Sub Meselesi', Çev. Saadettin Gömeç, *A.U.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.18, S.29, (Ankara 1996), 259.

“Yukarıdaki Türk Tanrısı (ve) Türk kutsal yer ve su (ruhları) şöyle yapmışlar: Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye, babam İleriş Hakan'ı (ve) annem İlbilge Hatun'u göğün tepesinden tutup (daha) yükseğe kaldırmışlar muhakkak ki.”⁵

Yer-Su ruhları, Türkler için üzerinde yaşadıkları yeri koruyan ruhlar topluluğu olduğu için bu ruhların genellikle dağ eteklerinde, nehirlerde, göllerde, ağaçlarda vs. yerlerde yaşadıklarına inanırlar. Bu sebeple kutsiyet hissettikleri bu ruhlar kişileştirilmiştir ve yeryüzünde bazı olayları düzenlediklerine, onlardan sorumlu olduklarına inanmışlardır. Yer-su inancı çerçevesinde kişileştirilen bazı ruhlar ise şu şekildedir:

2.1. Yo Han

Eski Türklerle göre koruyucu yer ruhları arasındaki en güçlü kişi Yo Han'dı. Onun, dünyanın merkezinde olan ve dalları Tanrı Ülgen'e kadar ulaşan dünya ağacında oturduğuna inanılmış. Yeryüzünde insanların, hayvanların ve doğanın koruyucusu olarak kabul edilmiş. Ancak M. Eliade, bazı dönemlerde yeryüzüne inen, sonsuzluğun ve gücün güçlü beyi olarak tanımladığı, yeryüzündeki varoluşun simgesi olan Ulu Toyun adındaki bir koruyucu ruhtan bahsettikten sonra bunun Yo Han ile karşılaştırılabileceği noktasına dikkat çeker.⁶

2.2. Talay Kan-Yayık Han

Yayık Han olarak da bilinen bu ruh, yeryüzündeki suların ve denizlerin hâkimi aynı zamanda ölümlerin de koruyuculuğunu yapan yeryüzü ruhudur. Wilhelm Radloff'un düşüncesine göre yer ruhları arasında yer alan Talay-Yayık Han dışında bu ruha yani Yayık Han'a yardımcı olan birtakım önemli yer ruhları da vardı.

2.3. Umay Ana

Eski Türklerin yaşamına dair izleri bulduğumuz ilk Türkçe yazılı kaynaklar olan Orhun Kitabeleri'nde tanrıça veya dişi ruh olarak Umay Ana tasviri yer alır. Umay Ana tasvirinde dikkat çeken nokta tanrıçanın tasvirinin güneş sembolü ile yapılmasıdır.⁷ Bu da Türk toplumunda kadına verilen değerlerin bir anlamda göstergesidir. Tonyukuk yazıtında düşman ordusunun sayıca üstünlüğünü gören ve geri dönmek isteyen Göktürk askerlerine Tonyukuk'un verdiği cevap bu konuda değerlendirilebilir: “(Buralara kadar) gelenler "(geliş) zor(du)" dediler, (ama pek de zorluk) hissetmediler. Galiba, Tanrı Umay, Kutsal Yer ve Su (ruhları bize) yardımcı oluverdiler. Niye kaçıyoruz?”⁸ ifadesinden sonra Göktürk ordusunun askerleri endişeden kurtulmuş ve savaşı kazanmıştır. Yine Orhun Kitabeleri'nde geçen “Tanrı, Umay kutsal yer-su onlara zafer verdi, niye kaçarsınız?”⁹ cümleden anlaşılacağı üzere Umay Ana'nın güç ve kuvvet verdiği Türk topluluğuna zarar vermek zordur. Kül Tigin Yazıtında yer alan “Umay misali annem Hatun'un kutu sayesinde, kardeşim Kül Tigin erkeklik adını elde etti. On altı yaşında, amcam Hakan'ın devleti için şöyle başarılar kazandı.” cümlesiyle Umay'ın öneminden bahsedilmiştir. Bunun yanında kut alarak hükümdar olan kişi yeryüzünde Gök Tanrı'yı temsil ederken, eşinin de Umay'ı temsil ettiğine inanılıyordu. Günümüzde birçok Türk topluluğunda Umay Ana, kadınların ve çocukların koruyucusu olan bir ruh olma özelliği ile karşımıza çıkmaktadır.

⁵ Talat Tekin, *Orhon Kitabeleri (Kül Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk)*, (Ankara: TDK, 2014), 11.

⁶ Mircea Eliade, *Şamanizm*, Çev. İsmet Birkan, (İstanbul: İmge Kitabevi, 2014), 221.

⁷ Yaşar Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2015), 25.

⁸ Talat Tekin, *Orhon Kitabeleri (Kül Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk)*, 16- 17.

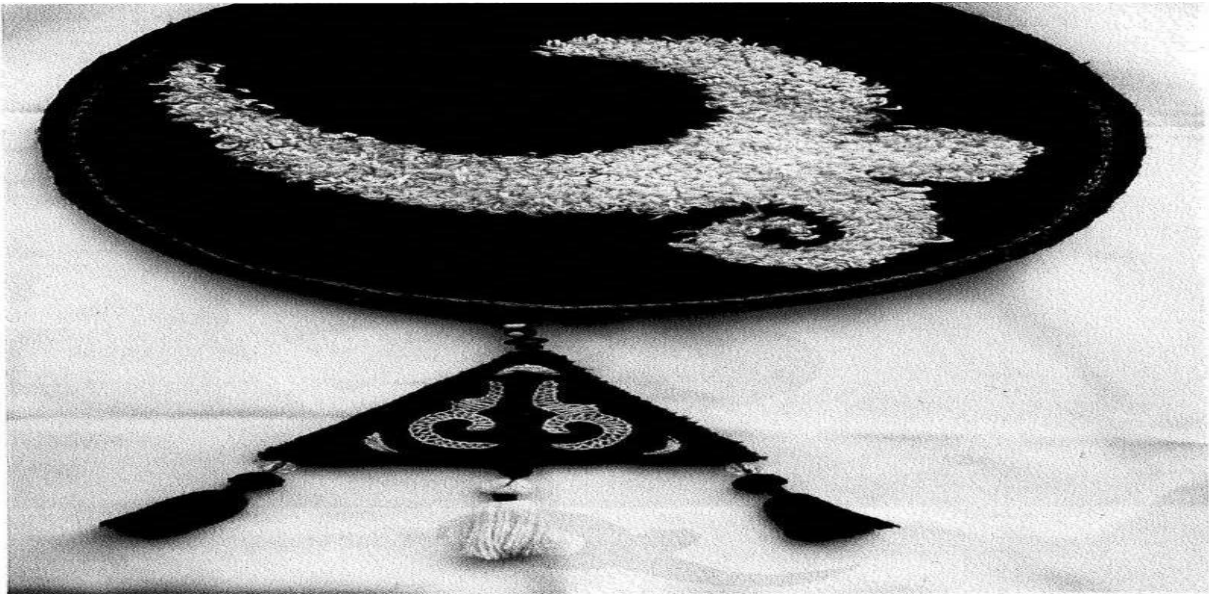
⁹ Fuzuli Bayat, *Türk Mitolojik Sistemi 2*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2018), 49.

Görsel 1. Umay Ana Tasviri

Kaynak: Yaşar Çoruhlu, “Göktürk Sanatında Dini Nitelikli Heykeller ve Tasvirler”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten, Türk Tarih Kurumu, (Ankara 2001), 128.

Anadolu’da Türkler arasında eski bir inanış olan çocuk dileme de Umay Ana kültürünün bir devamı niteliğindedir. Çocuk sahibi olmak isteyen kadın türbe, ağaç ya da bir pınar başında dua ederek temsili bir beşik veya bebek figürünü oraya asarak ya da bırakarak Allah’tan çocuk sahibi olmak için yardım ister. Umay Ana kültürünün devamı olarak nitelendirebileceğimiz bu uygulamalar gösteriyor ki Umay Ana doğum ya da koruyucu bir tanrıça-ruh olmasının yanında yer-su-ağaç kültürleriyle de bağlantılı ve iç içedir. Güneş ile bağlantılı olarak da düşünülen Umay Ana, Kadim Yer’in temsilcisi olarak Türk topluluklarına yardım eden, kadınları ve çocukları koruyan bir ruh olmasının yanında bütün insanları koruyan ve kut veren bir tanrıça-ruh olarak kabul edilmiş ve gerek mitolojide gerekse günlük yaşamda varlığını korumuştur.

Görsel 2:Keçeden yapılmış Umay Ana Tasviri

Kaynak: Yaşar Çoruhlu, “Göktürk Sanatında Dini Nitelikli Heykeller ve Tasvirler”, 134.

Eski Türk toplumlarına göre Yer-Su ruhları üzerinde yaşanan kısmı yani orta dünyayı temsil ediyordu ve bu ruhlar aslında insanlarla ilgili pek çok şeyi düzenliyordu. Hayvanların çoğalmasına yardım ediyor, sağlık, bereket, kötülüklerden korunma onların yardımıyla oluyordu. Böylece eski Türklerde Yer-Su inancına bağlı olarak birçok kült oluşturulmuştu.

2.4. Dağ Kültü

Dağlar büyük yapıları, muhteşem görüntüleri, kimi zaman insanlar ve hayvanlar için barınma, avlanma ve yaşam alanı sağlamaları gibi pek çok yaşamsal fonksiyona sahip olmaları nedeniyle ilk insandan günümüze kadar büyük önem taşımıştır. Ayrıca tüm dünya mitolojilerinde kutsal olarak algılanmış ve ritüellere ev sahipliği yapmış yeryüzü oluşumlarıdır. Geleneksel Türk dininde Yer-Su'ların en önemli temsilcisi dağlardı. Çünkü kutsal olarak kabul edilen dağların, dünyanın eksenini oluşturdukları kabul ediliyordu. Ancak Altaylı Şamanist Türklerde dağ kültü daha çok Gök Tanrı inancıyla ilgili bir kült olarak ortaya çıkmıştır. Efsaneler, eski Türklerin dağları da insanlar gibi konuşan, duyan, hatta evlenip çocuk sahibi olan ruhani varlıklar şeklinde tasavvur ederek kutsallaştırdıklarını göstermektedir.¹⁰ Ayrıca eski Türklerin buldukları coğrafya neticesinde etkilendikleri ve kutsal olarak tanımladıkları çeşitli dağlar vardı. Bunlardan en tanınmış ve önemlisi Ötüken dağlık ve ormanlık bölgesiydi. İnanç noktasındaki önemi dışında bir merkez olarak görülmesi bakımından siyasi anlamda da önemliydi. Bu sebeptendir ki bölgede kurulan Türk devletleri, burayı her zaman devlet merkezi yapmışlardır. Kül Tigin Yazıtında bulunan “*şimdi de fesat olmaksızın Türk hakani Ötüken ormanında oturur ise ülkede mihnet olmaz...*”¹¹ cümlesi ile de aslında Hakan'ın ve Türk halklarının Ötüken bölgesinden uzak kalmamalarının öneminden bahsedilir. Bunun yanında her boyun ve her oymağın kendisi için önemli ve kutsal saydıkları bir dağ olduğu gibi boylardan kurulan büyük birliklerin de ortak kutsal olarak saydıkları dağları vardı. Göktürk Devleti dönemine bakıldığında özellikle devlet yapısına sonradan katılan diğer boylar için de Ötüken dağının ve ormanlarının kült noktaları olduğu Göktürk ve Uygur dönemine ait bulunan yazıtlardan ve eserlerden anlaşılmaktadır.

Gök Tanrı inancıyla dağ kültürünün birbiriyle ilişkisi olduğu düşüncesi Hunlar döneminden başlayarak günümüzdeki Altaylara kadar devam eden şaman ayinlerinde varlığını sürdürmüştür. Altaylı bazı kavimler kurbanlarını Gök Tanrı'ya yüksek dağ tepesinde yaptıkları ayinle sunarlar ve bu ayine “*tengere ta~ yığ*” (yani tanrı – gök kurbanı) derler.¹² Ayrıca eski Türkler dağların tanrının yeri olduğunu düşünmüşlerdir. Bu sebeple yüksek dağların ve tepelerin gökyüzüne yakın olmasından ve mavi renkte görülmesinden dolayı bu inancın yerleşmesine ve ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Dağların kutsal olduğu düşüncesi zamanla Türklerin mitolojisine de yansımıştır. Göktürk döneminin kuruluş hikâyesini anlatan Ergenekon Destanı'ndaki bilgilere göre:

“Türkler, Ergenekon'dan çıkmak için yol aradılar; bulamadılar. O zaman bir demirci dedi ki: Bu dağda bir demir madeni var. Yalın kat demire benzer. Demirini eritsek, belki dağ bize geçit verir.” Gidip demir madenini gördüler. Dağın geniş yerine bir kat odun, bir kat kömür dizdiler. Dağın altını, üstünü, yanını, odun kömürle doldurdular. Yetmiş deriden yetmiş büyük körük yapıp, yetmiş yere koydular. Odun kömürü ateşleyip körüklediler. Tanrı'nın yardımıyla demir dağ kızdı, eridi, akıverdi. Bir yüklü deve çıkacak denli yol oldu. Bozkurt yürüdü; ardından da Türk milleti ve Türkler, Bozkurt'un önderliğinde, o kutsal yılın kutsal ayının kutsal gününde Ergenekon'dan çıktılar. Türkler

¹⁰ Uno Harva, *Altay Panteonu Mitler, Ritüeller, İnançlar ve Tanrılar*, Çev. Ömer Suveren, (İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2015): 45.

¹¹ Talat Tekin, *Orhon Kitabeleri (Kül Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk)*, 14.

¹² Vasilij Vladimiroviç Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Notlar*, (İstanbul: Divan Kitap, 2017), 102-125.

o günü, o saati iyi bellediler. Bu kutsal gün, Türklerin bayramı oldu. Her yıl o gün büyük törenler yapılır. Bir parça demir ateşte kızdırılır. Bu demiri önce Türk kağanı kıskaçla tutup örse koyar, çekiçle döver. Sonra öteki Türk beyleri de aynı işi yaparak bayramı kutlarlar.'¹³

İfadeleri temelde dağ ve yer kültürleri ile ilişkilidir. Ancak bu Ergenekon destanında Türk kozmolojisinde önemli bir motif olan demir unsuru da işin içine girmektedir.¹⁴ Destanda bir demircinin dağda bulunan demir yatağını eriterek yol bulunabileceği yönündeki nasihatıyla dağdan çıkmıştır. Bozkurt liderliğinde terk ettikleri vatanlarına ulaşmışlardır. Ancak dağdan çıktıkları o günü hiç unutmamışlar ve o günü kutsal bir gün kabul edip törenler yapmışlardır. Bu efsaneler Türkistan'ın bereketli dağlarının Çinliler tarafından istilâ edildiği dönemlerin toplumların hafızasına nasıl işlediğini göstermek açısından önemlidir. İstilalar veya başka sebeplerle bir şekilde bereketli ve kutsal dağlarını kaybeden göçebe topluluklar bu dağlar ile ilgili anılarını uzun süre hatırlayarak efsanelerine dâhil etmişlerdir.

2.5. Ağaç ve Orman Kültü

Ağaç yapısı nedeniyle gök, yer, yeraltı yani üç dünya arasında iletişim kuran önemli bir varlık olarak Eski Türklerin düşüncesinde yer edinmiştir. Bununla birlikte her mevsim gövdesinin ve dallarının yenilenmesiyle de yaşamın ve ölümsüzlüğün sembolü olmuştur. Bozkır kültürüne sahip olan Türklerde Kutsal Ötügen Dağı, ormanlarla kaplıydı. Başta Göktürkler ve Uygurlar olmak üzere genel anlamda Türk toplulukları için ağaçlar kutsal sayılmaktaydı. Özellikle Kayın Ağacı Türkler için önemli bir yere sahipti.¹⁵ Şamanların ayinlerde kullandıkları davulların üzerinde birtakım gökyüzü sembollerinin yanında özellikle Kayın Ağacı motifi de kullanılmıştır. Bir diğer önemi ise özellikle bu ağacın şaman ayinlerinde kullanılan önemli bir materyal olmasıdır.¹⁶ Ayrıca Altaylıların dualarında sürekli "bay Kayın" şeklinde bir ifade kullanmaları da bu ağaca verilen değeri göstermesi bakımından önemlidir. Diğer bir topluluk olan Yakutlar da ayinlerinde ve dualarında Kayın ağacı ile birlikte karaçam ağacını da kullanmışlardır. Duaların dışında sosyal yaşamda da Kayın ağacının etkili olduğu uygulamalar vardır. Toplumda çocuğu olmayan kadınlar, karaçam ağacına giderek beyaz at derisini ağacın altına sermek suretiyle ağacın karşısında durarak çocuk sahibi olmak için dua ettikleri uygulamalar vardır.¹⁷ Bir diğer uygulama ise cenaze merasimlerinden sonra ölen kişinin gömüldüğü yeri belirlemek adına mezarın başına ağaç ya da bir tahta dikilmiştir. Çünkü kutsal olan ağacın yeraltını ve gökyüzünü birbirine bağladığı bu sayede ölen kişinin ruhunun gökyüzüne ulaştığına inanılmıştır. Ayrıca mezar başlarına özellikle Selvi ağacı dikilmiştir. Selvi ağacı bir anlamda da hayat ağacını çağrıştırdığı ve yeniden doğuşun simgesi kabul edildiği için değerli idi. Ayrıca ağacın yapısındaki kısmi eğiklik onun ölen kişi için yas tuttuğuna inanılmasına sebep olmuş ve Türk mezarları Selvi ağaçlarıyla dolmuştur.¹⁸ Türkistan'da uygulanan bu gelenek zamanla Türklerle birlikte Anadolu'ya ulaşmıştır. Günümüzde hala Anadolu'nun bazı köylerinde mezar yerini belirlemek adına mezar başına tahta dikme uygulaması devam etmektedir. Mevcut olan bir uygulama ise düğün törenlerine başlamadan önce düğünün yapılacağı meydana ağaç bir direk dikilmesidir. Çünkü ağaç direk dünyanın eksenini temsil ediyordu. Ziyafet törenlerinde, bayramlarda kutlamalarda ve yine cenaze törenlerinde de aynı uygulama devam ettirilmiştir.

¹³ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C.I, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 63.

¹⁴ Emel Esin, *Türk Kozmolojisine Giriş*, (İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001), 86.

¹⁵ Abdülkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, 38

¹⁶ Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm-Materyaller ve Araştırmalar*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986), 64

¹⁷ Abdülkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, 39

¹⁸ Pervin Ergun, *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2014), 294

Efsanelerde yine Kayın ağacına ve diğer ağaç motiflerine de önemli bir yer verilmiştir. Uygurlara ait efsanelerde yine hükümdarların ağaçtan türeme motifleri yer almıştır. Dede Korkut Destanı'nda hikâye edilen kahramanlardan Basat, kaba ağacın kendisinin atası olduğunu anlatmaktadır.¹⁹ Oğuz Kağan Destanı'nda da Kıpçakların ağaçtan türediklerine dair izler vardır. Diğer Türk kavimlerine göre bütün Kıpçak kavimleri bu nesilden oluşmuştur.²⁰ Dede Korkut hikâyelerinde yine kahramanlardan biri olan Salur Kazan Han'ın oğlu Uruz 'un karşısındaki ağaç ile olan iletişimini yine Altaylı Şamanların kutsal ağaçlar için söyledikleri ilahilerle olan benzerliği de ağaç motifinin önemi noktasında dikkat çekicidir. Eski Türklere ait ağaç kültü noktasındaki inançlar, Türklere İslamiyet'ten sonra da devam etmiştir.

2.6. Ateş Kültü

Eski Türk toplumları ve diğer birçok kabile en eski dönemlerden beri ateşi kullanmış, ateşin ruha sahip kutsal bir varlık olduğuna inanmışlardır. Yine eski Türklerin oluşturduğu birçok kabile ve boyda ateş hem saygınlığın bir göstergesiydi hem de ibadet etmenin temel unsuruydu. Gök Tanrı temelli geleneksel Türk dininde eski Türk toplumlarının dini anlamda ateş ile olan ilişkileri ise Tanrıya saygı göstermek ve onu yüceltmek üzerineydi. Eski Türklerde kutsal olan ağaç, kutsal olan ateşin ana maddesidir. Bu sebeple Türk hükümdarları tarafından ağaçtan yapılan tahtları oturmak için kullanmak hem ateşe hem de ağaca karşı saygısızlık içeren bir davranış olarak kabul edilmişti. Eski Türkler ateşi kötü ruhların ve hastalıkların etkilerinden koruyan temizleyici özelliği olan bir unsur olduğu kabul ediyorlardı. Göktürklerin ateşi kutsal ve kötü ruhlardan temizleyici olarak kabul ettiklerini, 568'de Göktürk ülkesine gelen Bizans elçisi Zemarkhos (Zemar) kaydetmektedir. O ve beraberindekilerin ateşle temizlenmek zorunda bırakılmaları bu duruma örnek olarak gösterilmektedir.²¹ Ayrıca ateşle ilgili değişik mitsel uygulamalar da vardır. Türklere ve Moğollarda ateşle fal bakma törenlerinde hükümdar adına yakılan büyük ateşlerde hükümdar ateşe doğru eğilir ve kâhinler ateşe karşı bir şeyler söylerler. Bunun üzerine ateşten yukarı doğru bir çehre yükselir. Bu çehrede fark edilen renklere göre şamanlar tarafından yorumlar yapılmıştır.²² Ateş ruhu için şamanlar tarafından okunan ilahiler incelendiğinde aile ocağı kültü ile ateş kültürünü birbirinden ayırmak pek mümkün değildir. Bir noktada ocak kültü ile atalar kültü aslında iç içedir. Bazı ayinlerde veya törenlerde Şamanlar tanrıyla ya da ata ruhlarıyla temasa geçmek için ateş kullanmışlardır. Şamanlar tarafından yakılan bu ateş ile savaş-barış kararları, kurban sunma törenleri gibi önemli durumlar Tanrı'ya ve koruyucu ruhlara iletilirdi. Bu iletme işi de ateş ve duman aracılığıyla sağlanırdı. Bazı Türk topluluklarında "öy üyesi", yani ev sahibi denilen koruyucu bir ruha inanılır.²³ Bu koruyucu ateş ruhu, evi ve ocağı korur ayrıca haneye mutluluk ve refah vermeye çalışır. Ancak hane halkı tarafından yapılan ikramlardan ev ruhu memnun kalmadığında hane için felaket kaynağı olabilirdi. Bu nedenle ev ruhunu memnun etmek adına her yıl onun memnuniyeti için kurban kesilir ya da yiyecek sunulurdu. Ayrıca Moğolların düğün törenlerindeki ritüellerinden biri de gelinin eşinin evine geldikten sonra hazırladığı çaydan ve yiyeceklerden önce ateşe ikramda bulunması idi. Bu gelinin geldiği haneye ve hanenin ateşine saygısını gösterdiği bir ritüeldir. Yine Yakutlarda da benzer bir ev ruhuna inanması ve ritüeli mevcuttur. Altaylarda yaşayan Şamanist inanca sahip Türklere ait bir efsaneye göre ise avcılık ve toplayıcılıkla beslenen insanlar ateşe gerek duymuyordu ve Tanrı onların et ile beslenmelerini buyurunca eti pişirmek için ateş ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Tanrı Ülgen iki

¹⁹ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2017), 158.

²⁰ J. Wilhelm Bang- Rahmeti Arat, *Oğuz Kağan Destanı*, (İstanbul: Burhaneddin Basımevi, 1936), 83.

²¹ Lev Nikolayeviç Gumilev, *Eski Türkler*, Çev. Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2002), 128.

²² Ramazan Şeşen (Haz.), *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, (İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2017), 195.

²³ Jean Paul Roux, "Ateş, Türklere ve Moğollarda Ateş Kültü", Çev. G. Yılmaz, *Antik Dünyada ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, Haz. L. Yılmaz, (Ankara, 2000), 84- 85.

çakmak taşını birbirine sürterek ateşin nasıl yakılacağını insanlara öğretmişti. Yine Yakut Türklerine ait benzer bir efsanede ise ateş, göklerde yaşayan Ulu-Toyon'un emriyle ateş kargası adı verilen bir yaratık ile insanlara kullanmaları için gönderilmişti.²⁴ Bu sebeple eski Türklerin ateşe verdikleri önem ve duydukları saygı onu Tanrı tarafından verilen bir hediye olarak görmelerinden dolayı inanç dünyalarında önemli bir yere sahipti. Eski Türklerin kadim geleneklerinden olan ve günümüzde de devam eden yeni yılın başlangıcı olarak kabul edilen Nevruz kutlamalarında, evrenin yaratılışını sembolize eden maddeler (ateş-su-rüzgâr-toprak) ile ilgili kutlamalar yapılırdı. Bu kutlamalardan bir tanesi de “Od Çarşambası” yani ateş nevruzu olarak geçen kutlamadır.²⁵ Nevruz kutlamalarından üç hafta önce yapılan bu törende, büyük bir ateş yakılarak üzerinden atlanırdı. Ateş üzerinden atlamak, onun temizleyici ve kötülükten arındırıcı özelliğinin yansıması olarak devam eden bu inanışlar, Türkistan'dan Anadolu'ya kadar aktarılmış olup halen devam ederek karşımıza çıkmaktadır.

2.7. Su Kültü

Yer-Su kültürünün bir parçası olan “su kültü” Türklerin tabiat kuvvetlerine karşı oluşturdukları kültür içerisinde “yer” ile anılarak önemli bir noktaya konumlandırılmıştır. Suyun kutsal olarak algılanmasının temelinde şüphesiz günlük hayattaki öneminden dolayı birtakım etkileri olmuştur. Oğuzlar, Moğollar, Sibiryalılar ve Altaylılar gibi birçok Asya toplumunda, suyun kullanılmasıyla ya da sınırlı olarak kullanılmasıyla ilgili bazı yasak ve uygulamalar ortaya çıkmıştır. Hemen hemen tüm eski kültürlerde ve dinlerde su, yaşamın kaynağı, sembolü olarak görülmüş, su kaynakları tanrıların yaşam alanları olarak kabul edilmiştir. Bu kült sistemine göre her suyun ve kaynağın bir iyisi yani koruyucu perisi vardı. Eski Türkler için su, yaratılıştan beri olan kutsal bir oluşumdur. Altay Türklerine göre, Talay-Han ve Yayık Han adlı iki yer ruhu vardı. Eski Türkçede okyanus anlamına gelen “Taluy, Talay”, yani Talay- Han, denizlerin ve büyük su kütlelerinin hâkimiydi. Yayık Han ise taşan ve kabaran su kütlelerinin Tanrısı ve ruhuydu. Yeryüzündeki tüm suların ona ait olduğu düşüncesi hâkimdi. Bu koruyucu ruh ve tanrıların bölgedeki halkların kültürleri açısından önemi dışında Ural dağlarındaki Yayık ırmağının adının da bu Altay ruhundan dolayı verilmiş olması bu inanışın daha derinlerde olduğunu gösteren iyi bir örnektir. Su kültürünü daha iyi incelemek adına bakılan mitlerde Altaylara ait Yaratılış Destanı'nda “su” kavramı şöyle geçmiştir:

*“Dünya bir deniz idi, ne gök vardı, ne bir yer,
Uçsuz, bucaksız, sonsuz, sular içreydi her yer!
Tanrı Ülgen uçuyor, yoktu bir yer konacak,
Uçuyor, arıyordu, katı bir yer, bir bucak.”²⁶*

Başkurt'ların büyük destanı Ural Batır'ın ilk mısralarını oluşturan dünyanın başlangıcı ile ilgili şu mısralar dikkat çekicidir:

*“Öncelerin öncesinde
Kişioğlunun olmadığı
Gelip ayak basmadığı(O taraflarda kuru yerin, Varlığını hiç kimsenin bilmediği)
Dört tarafını deniz sarmış
Varmış bir yer...”²⁷*

²⁴ Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, C.II, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 501-502.

²⁵ Abdulkadir Yuvalı, “Nevruz Bayramı ve Çarşamba Günleri”, *Türk Kültüründe Nevruz, Uluslararası Sempozyumu*, C.3, (Ankara 1995): 56.

²⁶ M. Öcal Oğuz, “Mitolojimizde ve Ural Batır Destanında Başlangıçtaki Sonsuz Su”, *Milli Folklor*, S.38, (1998), 22.

²⁷ M. Öcal Oğuz, “Mitolojimizde ve Ural Batır Destanında Başlangıçtaki Sonsuz Su”, 23.

Türkistan toplumlarında suyun önemi destanlara, hikâyelere, gündelik yaşama bu şekilde aktarılırken başka bir coğrafya olan Mezopotamya’ da, o coğrafyanın halkları tarafından da evrenin ve dünyanın başlangıcı su kütlesi olarak tanımlanmıştır. Sümerlere ait olan ancak Babil döneminde yazıya aktarılan “Enuma-Eliş” yani “Yaratılış” Destanı “...*Vaktiyle yukarıda*” şeklinde başlayarak “*Tatlı su okyanusu Tanrı Apsu ile tuzlu su okyanusu Tanrıça Tiamat ve oğulları bu iki su kütlesinden yükselen sis Mummu*” dışında hiçbir şeyin olmadığı yani daha dünyanın oluşmadığı zamanda tatlı ve tuzlu suyun var olduğundan bahseder.²⁸ Bu noktada dikkat çeken şey ise iki farklı coğrafyada iki farklı kültürün insanları benzer şekilde evreni ve dünyayı tasavvur etmiş benzer bir düşünce yapısı vücuda getirmişlerdir. Bu da dünyadaki tüm toplumlar için suya verilen önemi göstermesi açısından önemlidir. Eski Türklerin suyun kutsallığına olan bu inançları neticesinde ayinlerle ve törenlerle korunmaya çalışılan düzeni bozabilecek bir şey yapmak yasaktı. Cengiz Yasası’nda suya küçük tuvaletini yapanın ölüme mahkûm edildiğini, suya el sokmanın yasaklanarak, su almak için bir kap kullanılmasının emredildiğini ve bir defa giyilmiş, eskimiş bir elbiseyi yıkayıp tekrar giymenin yasaklandığını görüyoruz.²⁹ Bunun yanında eski Türklerin kadim geleneklerinden olan Nevruzda kutlamalardan dört hafta önce “Su Çarşambası” yani su nevruzu adı verilen törenler yapılır. Bu törenler sırasında ırmakların, göllerin kenarları temizlenir. Su Nevruzunda insanlar su kaynaklarından yıkanarak ateşte olduğu gibi üzerinden atlar ve su ruhları için ilahiler okurlar.³⁰ Bu saygı ve kutsiyet, Türk toplumunda su kültürünün önemini ortaya koymaktadır. Eski Türklerin, su kültürü çerçevesinde oluşturdukları bu inanışların bir kısmının etkisini günümüzde de Türk toplumlarında farklı biçimlerde görebilmekteyiz.

2.8. Taş, Toprak ve Kaya Kültü

Eski Türk halklarının eski dönemlerde oluşturduğu bir inanca göre, büyük Türk tanrısı, Türklere “yada” denilen kutsal bir taş vermiştir. Bu taş kullanılarak birçok doğa olayı oluşturulabilirdi. Yada taşı, bir noktada hem taş kültürü hem de su kültürü ile iç içe olmasından dolayı farklı bir öneme sahiptir. Göktürklerde Yada taşı hakkındaki bir efsaneye göre “*Göktürklerin ataları, Sou kabilesinden ayrılmış olarak Güney Altay’da yaşıyorlardı. Bunlar önceleri yetmiş kardeştir. Bu kardeşlerden ilki kurttan doğmuş olan Nişidu’dur. Nişidu, istediği zaman rüzgâr estirip yağmur yağdırabiliyordu.*”³¹ Yada taşının geçtiği Tufan efsanesine bakıldığında: Nuh Peygamber, dünyayı oğulları arasında paylaşmış, Yafes’e de Slav ve Türk ülkeleri de dahil olmak üzere Çin’e kadar olan topraklar düşmüştü. Yafes, ihtiyaç halinde yağmur yağdırabilmek amacıyla Tanrı’dan bir dua öğretmesini dilemişti. Kabul olan dilek neticesinde duayı unutmamak için bir taşın üzerine yazmış ve taşı boynuna asmıştı. Yafes’in kullandığı bu taş onun soyundan gelenlere miras kalmıştı. Ancak Oğuz, Kalaç ve Hazarlar arasında anlaşmazlık çıkınca taşta sahip olacak topluluğu belirlemek adına kura çekmeye verdiler. Kura Kalaçlara çıkmıştı ancak Oğuzlar taşı vermemek için benzer bir taşın üzerine aynı yazıları kazıyarak verdiler.”³² Bu hikâyeye benzer bir başka hikâyede ise “Tanrı’nın adının yazılı olduğu bu taş Türkler tarafından biliniyordu. Türk ve Oğuz arasında Yada taşı nedeniyle bir anlaşmazlık olmuştu. Türk’e Çin’den on kam, yani batıdaki on ok kabilelerinin ilim sahibi olan ataları geldikten sonra, hâkimiyetin Türk’e geçtiğini söylüyorlar.”³³ İslam eserlerinde yer alan bir Yada taşı hikayesinde “Türkistan beylerinden birisi babası ile bir anlaşmazlığa düşmüş, yakınlarını da yanına alarak göç eder. İnsanların pek

²⁸ Alexander Heidel, *Babil Yaratılış Destanı Enuma-Eliş*, Çev. İsmet Birkan, (Ankara: Alfa Yayıncılık, 2018), 9.

²⁹ Jean Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, (İstanbul: Kabcacı Yayınları, 2002), 144.

³⁰ Abdulkadir Yuvalı, “Nevruz Bayramı ve Çarşamba Günleri”, 57.

³¹ Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm-Materyaller ve Araştırmalar*, 161.

³² Defterdar Seyfi Çelebi, *Türkistan ve Uzak Doğu Seyahatnamesi*, Haz. Serkan Acar, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2014), 42-43.

³³ Saadetin Yağmur Gömeç, *Kök Türkçe Yazılı Metinlerin Türk Tarihi ve Kültürü Açısından Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1992), 223.

uğramadığı bir bölgeye gelen bey, sıcak havada dışarıda dolaşan hayvanları görünce onların sıcaktan nasıl etkilenmediklerini merak etmişti. O bölgenin halkı bunların Tanrı gözetiminde olduğunu, dağda hayvanların bildiği bir taşın bulunduğunu söylerler. Ne zaman sıcaklar bastırırsa, hayvanların ağızlarına bu taştan bir parça aldıklarını ve başlarını yukarıya kaldırdıklarında gökyüzünde bulutların kümelenildiğini ve onları koruduğunu söylerler. Bunu öğrenen beyin oğlu, dağda bu taşı arayıp bulur ve yağmura gerek olduğunda taşları birbirine sürterek yağmur yağdırır.³⁴ Yada taşı eski dönemlerde Şamanların ve Türk komutanların himayesinde kullanılmıştır. Altay ve Saha Türkleri gibi birçok kabilenin inancına göre günümüzde de bu taşta Türkistanlı büyük kamlar ve yadacı adı verilen kişilerin sahip olduğu düşünülmektedir. Eski Türklere göre bu taş hayvanların karnında bulunuyordu. Kurdun karnından çıkan taşın ise en etkili taş olduğuna inanıyorlardı. Ayrıca Eski Türkler bu taşın canlı olduğuna, taşta bir kadın ya da bir yabancı dokunduğunda taşın gücünü kaybettiğine veya öldüğüne inanıyorlardı.

Uygurlara ait olan Göç Destanı'na göre; Uygurların saadet veren ve bolluk sağlayan mukaddes bir dağları vardır. Bu dağa Kuttag denirmiş. Vaktin Uygur hükümdarı, oğlunu bir Çin prensesiyle evlendirmek istemiş. Çinliler prensesi verme karşılığında Türklerden bu taşı isterler. Uygur hükümdarı da kabul eder ve kızı alıp kayayı vermiş. Çinliler, büyük kayayı önce iyice ısıtıp sonra sirke dökerek parçalamış ve parçalar halinde götürmüşler.³⁵ Son parça gittikten sonra Uygur Türklerinin huzuru, refahı, birliği, düzeni kaybolmaya başlamış. Çünkü bu kaya, Türklerin birliğini, düzenini, refah ve mutluluğunu sağlayan bir tılsımaya sahipmiş. Çinliler, bunun farkında oldukları için istemişler. Kutlu Dağ kayası gittikten sonra vatan, millete küser, sular çekilir, bet bereket kalkar, toprak çatlar, kuşlar ölür, ağaçlar kurur. Her taraftan, dağlardan bayırlardan, göklerden büyük bir kasırgayla korkunç bir “Göç!... Göç!..” sesi duyulur. Anlaşılır ki vatan milleti kovmaktadır.³⁶ Bugünkü Moğolistan sınırları içindeki eski Karabalgasun Harabeleri yakınındaki Erdene - Ula (saadet dağı) dağı hakkında da bu tarz efsaneler oluşturulmuştur. Moğollara ait olan bu hikâye, Uygurların “Kut dağ” efsanesinin başka bir biçimini oluşturmuştur. Destanda:

‘Moğolların kutsal saydıkları Saadet dağına yani Erdene -Ula'yı, Çinliler bir hile ile alıp götürmüşlerdi. Bu dağın bulunduğu yerde bir kadın şaman, dağın götürülmesiyle ortaya çıkacak felaketleri engellemek için ayin yaparak tanrıya dua eder ve saadet dağına geri getirir.’³⁷

Bu efsane ve destanların içeriğine bakıldığında Türkistan halkları, eski dönemlerde bu taşı elde etmek için büyük mücadelelere girişmişlerdir. Diğer taraftan son yapılan araştırmalar neticesinde Yada taşının Yeşim taşı olduğu anlaşılmıştır.

Yine Anadolu coğrafyasında ortaya çıkmış bir medeniyet olan Hititlerde de kutsal bir taş kabul edilen Huvaşi Taşı görülmektedir. Anadolu'da Huvaşi Taşları adı verilen bu taşlar kutsal ve uğurlu niteliği taşımakla birlikte saygı da görmekteydi. Hititlerin bu Huvaşi taşlarına dağ ve pınar diye taptığı, bunların yerine topuzlar ve heykellerin konduğu döneme ait metinlerden elde edilen bilgilerdir.³⁸ Bu da gösteriyor ki gerek Anadolu halklarında gerekse Türkistan halklarında kutsal sayılan ve neredeyse benzer amaçlar için kullanılan bu taşlar inanç ve kültür anlamında her toplum için aynı önemi taşımıştır.

³⁴ Saadettin Yağmur Gömeç, Türklerde Töz, Fal ve Yadacılığa Dair Bazı Tespitler, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S.11, (2019), 48.

³⁵ Hikmet Tanyu, “Türklerde Taşla İlgili İnançlar, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları*, (Ankara Üniversitesi Basımevi:1968), 38

³⁶ M. A. Seyidov, ‘Gam-Şaman ve Onun Gaynağlarına Umumi Bahış’, *Gençlik*, (1994), 26.

³⁷ Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm-Materyaller ve Araştırmalar*, 33.

³⁸ Hans Gustav Güterbock, “Eti Tanrı Tasvirleri ile Tanrı Adları”, *Belleten*, C.VII, S.26, (1943): 281.

Eski Türk topluluklarında yeryüzüne karşı büyük bir saygı vardı. Çünkü üstte mavi gök ve altta yağız yer arasında Tanrı tarafından insan yaratılmıştı.³⁹ Bu sebeple gökyüzü kadar yeryüzü de insan için koruyucuydu. Ancak burada dikkat çeken nokta yeryüzünün tamamına kutsal gözüyle bakılmıyordu. İlk toprak kültü ya da inancı noktasında Yakutların Olonho hikâyelerinde, zayıf doğan kahramanların toprağa gömülerek topraktan beslendikleri ve güçlü, bahadır, yağız kişiler oldukları anlatılır.⁴⁰ Yeni doğan çocukları toprağın üzerine koymak, zayıf doğan veya hasta olan çocukları toprakla temas ettirme ya da yeni doğan çocukların toprakla kundaklanmaları gibi uygulamalar günümüzde bile birçok Türkistan kavminde devam eden bir gelenek olmasının yanında Anadolu’da da devam eden ve karşımıza çıkan bir uygulamadır. Nevruz kutlamaları törenlerinden olan “Yer Çarşambası” yani toprak nevruzu, Nevruzdan önceki son hafta içerisinde kutlanır. Yapılan törenlerle toprağın artık canlandığına, ekime hazır olduğuna ve bereketin geldiğine inanılır. Bu törenin bir diğer önemi de evrenin yaratılışında ortaya çıkan tüm maddelerin bir araya gelmesiyle toprağa karışıp bereketi sağlaması ve uyuyan toprağın uyandırıldığına düşünülmesidir.⁴¹ Bu anlamda yer-su inancı içerisinde toprağın önemi gelenek-görenekler arasında hala yerini korumaktadır.

3. Sonuç

Eski Türkler, geleneksel dini sistemleri olan Gök Tanrı inancı yanında tabiatta var olduğuna inandıkları koruyucu ruhları da benimsemişlerdir. Bu tabiat ruhlarına karşı oluşturulan kültürler, Göktürk Devleti dönemindeki ilk Türkçe yazılı kaynaklar olan Orhun yazıtlarında “Yer – Su” kavramlarıyla kendisini göstermiştir. Aslında bu da inancın, Türklerin yaşamının her alanında etkili olduğunu göstermektedir. Yer-su inancı, Türklerin kurdukları en eski devletlerde medeniyet ve yeryüzü hâkimiyeti düşünceleri neticesinde kutsal vatan derecesine yükselmiştir. Göktürklerin yazıtlarında ve eserlerinde “ıduk yer – sub” (kutsal yer - su) ile ifade ettikleri kavram aslında hem yeryüzünün koruyucu ruhlarını hem de kutsal vatani içeriyordu. İnanç ve kült haline gelen bu vatan “yer-su”yu ise başta Ötüken olmak üzere Budun ili dağları ve etrafındaki ormanları temsil ediyordu. Bu kutsal yer-su ruhları, Göktürklerin kaderini de idare ediyordu. Çünkü vatan kültürüne dönüşen yer-su inancına göre hâkim olunan ve korunan yer-sular bir sonraki hedef için yani mücadele için başlangıç noktasıydı. Bu sebeptir ki Türklerin en büyük amacı cihan hâkimiyetiydi ve bunun temelinde yatan sebep ise yukarıda bahsedilen vatana yani yer-sulara hâkimiyet ve onun koruyuculuğuna sahip olma düşüncesi idi. Eski Türklerle ait efsane, gelenek-görenek ve mitolojilere dayanarak Türk halklarının düşüncesinde yer-su inancının ya da kültürünün bu derece önemli olması da bu zemin üzerine inşa edilmesiyle olmuştur. İslam öncesi Türk kültüründe var olmak suretiyle büyük bir önem ve kutsallık taşıyıp saygı gören yer-su inanışları, daha sonraki dönemlere de yansiyarak farklı biçimlerde varlığı korumuş, İslamiyet ile beraber Müslüman olan Türk toplumlarının hayatında İslami öğelerle karışarak Türk kültürü içerisindeki etkisini devam ettirmiştir. Ancak yer-su inanışının eski özelliklerinin ve işlevlerinin ilk haliyle devam ettiğini düşünmek zordur. Çünkü inançlar bazında oluşturulan ritüellerden bazıları işlevlerini kaybederek ilk halinden farklı bir şekle bürünmüş, bazı ritüeller ise yeni bir din olan İslamiyet’in içerisinde kendi varlığını sürdürmüştür.

Son dönemlerde Eski Türk kültürünü daha iyi anlamak açısından Türk toplulukları arasında yapılan araştırmalarda tespit edilen sözlü kültür ürünlerinde yer-su kavramının önemine binaen birçok bilginin anlatıldığı ortaya çıkmıştır. Bu sebeptir ki bu araştırmaların ve yeni bilgilerin çoğaltılması,

³⁹ Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Kültigin Yazıtı Doğu Cephesi, (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2015), 14.

⁴⁰ İnnokentiy Vasilyeviç Puhov, *Yakut Kahramanlık Destanı Olonho: Genel Tipler*, Çev. Metin Ergun, (Konya: Kömen Yayınları, 2015), 78.

⁴¹ Abdulkadir Yuvalı, “Nevruz Bayramı ve Çarşamba Günleri”, 56.

Eski Türklerin düşünce dünyasında ve buna bağlı olarak kültür yaşamında önemli bir yere sahip olan bu kültürlerin günümüzde de iyi anlaşılıp öğrenilmesi açısından önemlidir. Çünkü Eski Türklere ait tüm bu destanlar, efsaneler, hikâyeler ya da gelenek ve görenekler aslında bize bilmediğimiz ya da yeteri kadar anlayıp fark edemediğimiz birçok detayı öğrenmemiz için büyük bir fırsat vermektedir. Bu da bize kadim Türk kültürünün ve düşünce sisteminin izini sürmemizde önemli kaynaklar olarak yol göstermeleri noktasında fırsat vermektedir.

Kaynakça

- Bang, J.Wilhelm, ve Rahmeti Arat. *Oğuz Kağan Destanı*, İstanbul: Burhaneddin Basımevi, 1936.
- Barthold, Vasilij Vladimiroviç. *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Notlar*, İstanbul: Divan Kitap, 2017.
- Bayat, Fuzuli, *Türk Mitolojik Sistemi 2*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2018.
- Çoruhlu, Yaşar. “Göktürk Sanatında Dini Nitelikli Heykeller ve Tasvirler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2001.
- Çoruhlu, Yaşar. *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2015.
- Defterdar Seyfi Çelebi. *Türkistan ve Uzak Doğu Seyahatnamesi*, Haz. Serkan Acar, İstanbul: Selenge Yayınları, 2014.
- Eliade, Mircea. *Şamanizm*, Çev. İsmet Birkan, İstanbul: İmge Kitabevi, 2014.
- Ergin, Muharrem. *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2017.
- Ergin, Muharrem. *Orhun Abideleri*, Kültigin Yazıtı Doğu Cephesi, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2015.
- Ergun, Pervin. *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2014.
- Esin, Emel. *Türk Kozmolojisine Giriş*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2001).
- Gömeç, Saadettin Yağmur. *Kök Türkçe Yazılı Metinlerin Türk Tarihi ve Kültürü Açısından Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 1992.
- Gömeç, Saadettin Yağmur. Türklerde Töz, Fal ve Yadacılığa Dair Bazı Tespitler, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S.11, 2019.
- Gumilev, Lev Nikolayeviç. *Eski Türkler*, Çev. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları, 2002.
- Güterbock, Hans Gustav. “Eti Tanrı Tasvirleri ile Tanrı Adları”, *Belleten*, C.VII, S.26, 1943.
- Harva, Uno. *Altay Panteonu Mitler, Ritüeller, İnançlar ve Tanrılar*. Çev. Ömer Suveren, İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 2015.
- Heidel, Alexander. *Babil Yaratılış Destanı Enuma-Eliş*. Çev. İsmet Birkan, Ankara: Alfa Yayıncılık, 2018.
- İnan, Abdülkadir *Eski Türk Dini Tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1976.
- İnan, Abdülkadir. *Tarihte ve Bugün Şamanizm-Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1983.

Oğuz, M. Öcal. “Mitolojimizde ve Ural Batır Destanında Başlangıçtaki Sonsuz Su”, *Milli Folklor*, S.38, 1998.

Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi*. C.I-II (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014).

Puhov, İnnokentiy Vasilyeviç. *Yakut Kahramanlık Destanı Olonho: Genel Tipler*. Çev. Metin Ergun, Konya: Kömen Yayınları, 2015.

Roux, Jean Paul. “Ateş, Türklerde ve Moğollarda Ateş Kültü”, Çev. G. Yılmaz, *Antik Dünyada ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, Haz. L. Yılmaz, Ankara, 2000.

Roux, Jean Paul. *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2002.

Seyidov, M. A. ‘Eski Türk Kitabelerinde Yer-Sub Meselesi’, Çev. Saadettin Gömeç, *A.U.D.T.C.F. Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.18, S.29, Ankara 1996.

Seyidov, M. A. ‘Gam-Şaman ve Onun Gaynaglarına Umumi Bahış’, *Gençlik*, 1994.

Şeşen, Ramazan. (Haz.) *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2017.

Tanyu, Hikmet. ‘Türklerde Taşla İlgili İnançlar, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi:1968.

Tekin, Talat. *Orhon Kitabeleri (Kül Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk)*. Ankara: TDK, 2014.

Türkyılmaz, Atilla. ‘İslamiyet Öncesi Türklerde Su Kültü ve Günümüze Yansımaları’, *Bilim ve Kültür-Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 04, Aralık 2013.

Yuvalı, Abdulkadir. “Nevruz Bayramı ve Çarşamba Günleri”, *Türk Kültüründe Nevruz, Uluslararası Sempozyumu*, C.3, Ankara 1995.

İnternet Kaynakları

Görsel 1: Taraz Arkeoloji Müzesi (Kastayev Devlet Müzesi), dilimli tacı ile kaya üzerine oyulmuş Umay Ana tasviri, Kazakistan (Fotoğraf: Yaşar Çoruhlu, 1998), erişim Tarihi: 29 Nisan 2020 Çarşamba.

<https://www.altayli.net/gokturk-sanatinda-dini-nitelikli-heykeller-ve-tasvirler.html>

Görsel 2: Nazarlık maksatlı kullanılan keçeden yapılmış Umay Ana tasviri, erişim Tarihi: 29 Nisan 2020 Çarşamba.

<https://www.altayli.net/gokturk-sanatinda-dini-nitelikli-heykeller-ve-tasvirler.html>